

УДК 821.161.04.09

О. П. САВЕНКО

м. Житомир

bpv1953@ukr.net

НАРОДЖЕННЯ І ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТА У БОРИСО-ГЛІБЬСЬКОМУ ЦИКЛІ

У статті розкриваються літературні особливості експлікації різдвяної і великодньої теми у творах XI століття, в яких відображено події, пов'язані з убивством київських князів Бориса і Гліба. З'ясовано, що в давніх оповідах використано алюзії на євангельський текст, застосовано елементи епічного та агіографічного стилю.

Ключові слова: Різдво, Великдень, євангельський текст, алюзія, тема.

Борисо-Глібський цикл оповідей про перших руських святих охоплює три основні твори: «Сказание и страсть и похвала святую мученику Бориса и Глѣба», «Чтение о житии и о погублении блаженную страсотерпца Бориса и Глеба», літописне оповідання про вбивство святих мучеників Бориса і Гліба у «Повісті минулих літ» під 1015 роком. Найдавнішою пам'яткою з наявних творів вважається анонімне «Сказання», у створенні якого брали участь декілька авторів. Основна частина «Сказання», у якій йдеться про вбивство Бориса і Гліба їх старшим братом Святополком, виникла близько 1072 р., коли мощі княжичів були урочисто перенесені у Василівську церкву у Вишгороді. Очевидно, з цієї нагоди інший автор зробив доповнення до основного твору про перші чудеса, сподіяні святими. У такому вигляді текст був використаний ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором, автором «Чтения» і першої церковної Служби святим. Третій варіант життя Бориса і Гліба – літописне оповідання, створене у стилі *passio* («страстей») у 80–90-ті роки XI ст. Його автором міг бути Нестор. Похвалою святим доповнив редакцію «Повісті» 1116 р. ігумен Видубицького монастиря Сильвестр [2; 6]. Для богослужбових потреб на основі літописного оповідання було складене коротке Проложне житіє. До Борисо-Глібського циклу належать також інші тексти: гімни (служби) і паремійні читання.

Народження і воскресіння Ісуса Христа у формі компіляційних фрагментів та алюзій знайшли своє відображення у цьому циклі.

Про народження Ісуса йдеться лише у «Читанні» Нестора, зокрема, у вступній частині, де автор говорить про Адамові гріхопадіння, побиття пророків, які були покликані наставити на шлях спасіння рід людський. Оскільки весь цей рід потону в ідолослужінні, милосердний Бог послав на землю свого Сина: «Пусти бо сына своего единачадного, иже съшедъ съ небеси и вселися въ святую Дѣвицю и рожеся отъ Нея дѣвства же не вреже. Яко же прежде рождства дѣвою, тако же и по рождствѣ пребысть дѣвою. Господу же нашему Иисусу яко прежде ркохомъ рожешуся отъ святыя дѣвицѣ и хрщешемуся отъ Ивана намъ образъ давъ» [3, 72]. Ідея Божого втілення Ісуса та його хрещення у «Читанні» певним чином перегукується з переродженням князя Володимира, коли він у Корсуні прийняв хрещення. Нестор пригадує тут аналогічне хрещення ранньохристиянського мученика Євстафія Плакиди. На думку Герхарда Подскальські, «в основі такого зіставлення – божественне знамення добропорядному язичнику, що спонукало його охреститися. Нестор підкреслює той злам, який настав у руській історії з прийняттям християнства, вдаючись до антитези «вчора – нині» і величаючи Володимира «другим Костянтином» [5, 194–195].

У Борисо-Глібському циклі значно більше алюзій на Воскресіння Христа, зокрема, у «Сказанні». Коли Борис, перебуваючи біля річки Альти, дізнався про смерть батька, він передчував, що старший брат Святополк спробує усунути його зі свого шляху до престолу. Однак в ім'я братньої любові Борис ви-

рішує підкоритися брату і прийняти мученицький вінець. Не просто дається йому це рішення: автор зображує внутрішні страждання княжича через його молитви та промовляння молитов і псалмів. «Природній людський біль не раз проривається потоками сліз, і тільки парадоксальні слова Христа про те, що той, хто пожертвував своїм життям, здобуває його, допомагають йому перемогти велику скорботу. Він категорично відкидає пораду дружини виступити проти старшого брата – законного правителя, незважаючи на всі його беззаконня. Тоді воїни залишають Бориса. З цього моменту його поведінка мотивується вже не обставинами боротьби за владу, а прагненням уподобитися страднику Спасителю» [5, 190]. І тут у молитвах Бориса зринають алузії на мучеництво Ісуса, його розп'яття на хресті, усвідомлене ототожнення своєї ситуації з тією, яка так виразно і трагічно зображена в євангеліях: «Господи Ісусе Христе, иже симь образъм явися на земли, изволивы волею пригвоздитися на крсть и приимъ страсть грѣх ради наших!»; «Слава Ти, Господи, о вьсемь, яко съподобилъ мя еси зависти ради приятти горькую съмърть и все прстрадати любьве ради словесе Твоего» [3, 34]. Кончина Бориса асоціативно перегукується з умиранням на хресті Ісуса. У Євангелії від Іоанна зазначено, що один з вояків для того, аби пересвідчитися, що Ісус помер, «списом бока Йому проколов – і зараз витекла звідти кров та вода... І знов друге Писання говорить: «Дивитися будуть на Того, кого прокололи» (19: 34, 37). У Сказанні про смерть Бориса сказано: «И без милости прободено бысть чьстьное и многомилостивое тѣло святаго и блаженнаго». Однак від цієї рани Борис не помер, «бысть ураненъ, и искочи из шатъра в оторопѣ». Убивці підступили до княжича, щоб закінчити велене їм, але той попросив дати йому час для молитви, у якій дякував Христу за те, що «сподоби мя труда святыхъ мученикъ», «направи на правый путь», що він проявив боговгодну смиренність і не противиться тому, що суджено йому. «И абие усъпе, предав душу свою въ руцѣ Бога жива» [3, 37].

Бориса загорнули у шатро, поклали на віз і повезли до Вишгорода, однак у дорозі княжич «начать въсклоняти святую главу свою».

Тоді наляканий Святополк наказав «двом варягам» пробити мечем серце Борисові. Усе це нагадує трагічну загибель Ісуса, на яку він пішов смиренно, покійно, беззлобно, підкоряючись визначеній Богом долі. «Вінець» (терновий) символізує спорідненість мучеництва Бориса та Ісуса Христа за дотримання ними Божих заповідей: «Вѣнець приемъ отъ Христа Бога». У євангеліях негативно оцінюються вчинки первосвящеників, книжників і фарисеїв, котрі наполягали на знищенні Ісуса і домоглися свого; у Сказанні така «диявольська» роль відводиться убивцям Бориса: «Окаяньнии же убийци придоша к Святополку, акы хвалу имущее, безаконьници. Сици бо слугы бѣси бывають» [3, 37].

У схожий спосіб зображується загибель Гліба: ті самі атрибути трагічної події зринають на річці Смядині, де злочинні посланці Святополка перейняли човен княжича, – «обнаженный меч», «слъзами лице си умывая», «съкрушеннымъ срьдцьемъ, съмѣреннымъ разумомъ и частымъ въздыханиемъ», «жалостно глас испущаше», проголошення молитви, звертання до Бога, до апостольських проповідей» [3, 40–42]. Побачивши, що підіслані вбивці «не вънемлють» його словам, Гліб удається до звертань, у яких ключовим словом є «спасися» («спасетеся»), що відповідає не тільки другому імені Ісуса Христа – Спаситель, а й його місії, яка відкривається, коли він страждає на хресті, помирає і воскресає, щоб звільнити весь людський рід від гріха. Свою смерть Гліб сприймає як жертву за інших – за батька Володимира, братів Бориса і Ярослава, за «братие и дружину» і навіть за брата Святополка, який спричинив його смерть (тут, очевидно, він слідував заповіді Христа «возлюбити ворога свого»). Невідомий автор зображує смерть Гліба як жертву: «Повар же Глѣбовъ, именемъ Търчин, изъмъ ножъ и имъ блаженнаго, и закла як агня непорочно и безлобиво. И принесеса жертва чиста Господеви и благовонья, и възиде въ небесныя обители къ Господу...» [3, 42–43].

Братовбивство, здійснене Святополком, асоціативно нагадує старозавітну легенду про Авеля та Каїна, а також зраду Юди, зокрема у тій частині, де йдеться про розплату за зраду. У Діяннях апостолів зображено кінець Юди:

«І він поле набув за заплату злочинства, а впавши сторчма, він тріснув надвоє, і все нутро його вивалилось» (1:18). Із євангелістів тільки Матвій повідомляє, що Юда розкався і від розпуки повісився. Страшна смерть чекала і Святополка. Вона програмується автором одразу після вбивства Гліба, коли цитуються рядки зі Святого Письма: «Яко же рече Давидъ: «възвратятся грѣшници, напрягоша лукъ свой заклати правыя сѣрдцьмъ, и оружие ихъ вънидетъ въ сѣрдца, и луци ихъ съкрушатся, яко грѣшници погибнуть»» [3, 43]. Помсту грішникові здійснив інший брат – Ярослав, який переміг у битві Святополка, «а съ окаянный Святопѣлкъ побѣже, и нападе на нь бѣсѣ, и раслабѣша кости его, яко нне мощи ни на коня сѣдѣти, и несяхуть его на носилѣхъ... И прибѣже въ пустыню межю Чехы и Ляхы, и ту испровръже животъ свой зѣлѣ. И приять възмъздие отъ Господа, яко же показася посланая на нь пагубная рана, и по смърти муку вѣчну» [3, 47].

У Сказанні про Бориса і Гліба роль «възмъздія» належить Ярославу, однак, за християнською логікою, її перенесено на Господа, оскільки це не просто покарання за братовбивство, а боротьба з дияволом, який керував діями Святополка і, зрештою, вселився у нього, щоб зовсім зруйнувати життя. Такий смисл вкладено у новозавітних сказаннях про кінець Юди, тому історія про Святополка асоціативно нагадує долю самого знаменитого зрадника. У картинах убивства Бориса і Гліба щоразу фігурує меч як засіб розправи над жертвою. У євангеліях цей образ наявний у сцені схоплення Ісуса у Гефсиманському саду. Схопити Ісуса прийшли «первосвященники і старші народу», озброївшись мечами і киями. Водночас тут меч постає і як засіб захисту: один з учнів Христа вихопив меч і відрубав вухо рабові первосвященника. «Тоді промовляє до нього Ісус: «Сховай свого меча в його місце, бо всі, хто візьме меча, від меча і загине»» (Матвій, 26:52). У заключних словах Сказання про Бориса і Гліба воздається хвала праведним князям Русі, які захищають свою землю, автор удається тут до метонімічного образу, що перегукується з мечем, якого хотіли використати на захист Ісуса.

У літописному оповіданні 1015 р., яке, за припущеннями дослідників, належить перу

Нестора, увиразнено деякі епізоди, котрі є алюзією на євангельські сюжети. Зокрема, у молитві Бориса, якому сповістили, що Святополк хоче убитим його, звучить трагічна тема завершення земного шляху Ісуса: «Господи Ісусе Христе, иже симъ образомъ явился на земли спасения ради нашего, изволивый своею волею пригвоздити руци свои на крестѣ, и приемъ страсть грѣхъ ради наших, тако и мене сподоби прияти страсть» [4, 119–120]. У цій фразі наявні ключові інтенції подвигу-жертви Ісуса Христа: Він явився на землю заради спасіння роду людського, добровільно пішов на самопожертву заради високої мети, прийняв муку і страждання через людські гріхи. Борис у молитві цілком усвідомлено переносить усе це на себе, адже він також постраждав через те, що люди грішні, добровільно пішов на смерть, не бажаючи порушувати феодалні правила та власні моральні чесноти щирого християнина, зазнав як душевних, так і тілесних мук. У дусі християнського всепрощення, Борис просить Ісуса Христа не карати за гріх свого брата, оскільки сам Борис не зможе уникнути своєї долі. Таке переконання перегукується зі словами Ісуса, якого схопили у Гефсиманському саду: Він звертається до Петра, який рубонув мечем раба первосвященника: «Та промовив Ісус до Петра: «Всунь у піхви меча! Чи ж не мав би Я пити ту чашу, що Отець дав Мені?»» (Іоанн, 18:11).

О. Александров побачив у подіях, що розривають загибель Бориса і Гліба, риси мартирологічного зображення [1, 166–168]. Євангельські оповіді про останні дні земного життя Ісуса також нагадують мартиролог, це своєрідний літературний зразок для авторів агіографічних творів. У Борисо-Глібському циклі всі твори написані за цим зразком, оскільки основна увага авторів прикута до трагічних смертей княжичів, які постраждали не так за віру, як за дотримання моральних принципів, вироблених християнським віровченням.

Список використаних джерел

1. Александров О. Старокиївська агіографічна проза XI – першої третини XIII ст. / О. Александров. — Одеса : Астропринт, 1999. — 272 с.
2. Бугославський С. А. Україно-руські пам'ятки XI–XVIII ст. про князів Бориса та Гліба / С. А. Бугославський. — К., 1928. — С. 1–178.
3. Жития святыхъ мучениковъ Бориса и Гліба и службы имъ / приготвилъ къ печати

- Д. И. Абрамовичъ // Памятники древнерусской литературы. — Петроград : Изд. имп. Ак. наук, 1916. — Вып. 2. — С. 72.
4. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — Т. 2. — Стрб. 119—120.
5. Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.) / Герхард Подскальски ; пер. А. В. Назаренко. — 2-е изд. — СПб. : Византинороссика, 1996. — С. 194—195.
6. Серебрянский Н. Древнерусские княжеские жития: Обзор редакций и тексты / Н. Серебрянский. — М., 1915. — 227 с.

O. SAVENKO

Zhytomyr

CHRIST'S BIRTH AND RESURRECTION IN THE BORYS AND HLIB CYCLE

In the article the literary features of explication of Christmas and Easter theme open up in works of the XI century, the events related to murder of the Kyiv princes of Borys and Hlib are represented in that. It is found out, that in old stories allusions are used on evangelic text, the elements of epic and hagiographic style are applied.

Key words: Christmas, Easter, evangelic text, allusion, theme.

O. САВЕНКО

г. Житомир

РОЖДЕНИЕ И ВОСКРЕСЕНИЕ ХРИСТА В БОРИСО-ГЛЕБСКОМ ЦИКЛЕ

В статье рассматриваются литературные особенности экспликации рождественской и воскресенской темы в произведениях XI в., в которых отражены события, связанные с убийством киевских князей Бориса и Глеба. Установлено, что в древних рассказах использованы аллюзии на евангельский текст, употреблены элементы эпического и агиографического стиля.

Ключевые слова: Рождество, Воскресение, евангельский текст, аллюзия, тема.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2015

УДК 82.091

Л. А. СВИРИДЮК

м. Кременець

lyubov.sviridyuk@mail.ru

ОБРАЗ ЮНАКА У РОМАНІ «БЖД» С. УШКАЛОВА ТА «ГРАНИЦЫ ПЕРВОГО УРОВНЯ» Є. АЛЬОХІНА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу романів сучасного українського автора С. Ушкалова і російського письменника Є. Альохіна. Зокрема, досліджені психологічні характеристики юнацького віку персонажів романів «БЖД» і «Границы первого уровня». Спираючись на висновки вікової психології, автор статті аналізує період дорослішання персонажів зазначених творів із психологічної точки зору. Розглянуті психологічні особливості формування інтересів персонажів, властивих цій віковій категорії.

Ключові слова: роман, персонаж, дорослішання, психічний розвиток.

Творчість сучасного українського письменника Сашка Ушкалова і російського автора Євгена Альохіна є неоднозначною та прокативною. Кожен новий твір цих авторів супроводжується серед читачів палкими дискусіями в мережі «Інтернет». Нестандартне

антикласичне зображення сучасного соціокультурного простору в творах призводить до протилежних оцінок. Утім, їх романи є окремим, специфічним явищем сучасної постмодерної літератури, яке відзначається низкою суголосних психологічних характеристик